

Stanisław Ciupka

Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, Bielsko-Biała

**DZIAŁALNOŚĆ DUSZPASTERSKA
KAPELANÓW W ARMII POLSKIEJ W ZSRR
W LATACH 1941–1942**

SUMMARY

The Catholic Church wrote beautiful pages in Polish history during the Second World War. One of the most beautiful pages of this history of the Church during this war was written by priests of the chaplains. The Polish nation suffered a dramatic shock caused by Hitler's aggression, which was additionally increased by aggression on 17 September with Soviet aggression against Poland. The tragedy of this situation is intensified in the eastern territories of the Second Polish Republic, both against the soldiers of the September campaign and civilians as a result of deportation and deportation into the Siberian lands. The ministry and activities of Polish chaplains have been included in all of this Polish drama. Thanks to religion, strong faith, great attachment to national tradition, the Polish population persecuted and deported managed to defend human dignity as well as Polishness. The challenge posed to chaplains living in Soviet Russia was extremely difficult and difficult. However, they always tried to be present among the civilian population, and then when the Polish Army began to form, act in the ranks of soldiers. Both, whether among the Polish civilians or among soldiers, they focused their efforts on matters related to morality, religion, faith, cultural life, and caring. Issues related to the organization of the Polish Army in the USSR, the activities of this Army in the Middle East and the Polish II Corps have significant literature, but the issues of military pastoral activity have not

been studied in a similarly intense way. Therefore, below we will try to bring closer the activities of the military pastoral ministry in these military formations.

Keywords: General W. Anders, pastoral ministry, chaplains, Polish Army

Słowa kluczowe: Generał W. Anders, duszpasterze, kapelani, Polska Armia

UWAGI WSTĘPNE

Kościół katolicki zapisał piękne karty w historii Polski w czasach Drugiej Wojny Światowej. Jedną z najpiękniejszych kart tej historii Kościoła podczas owej wojny zapisali wojskowi kapelani. Naród polski przeżył dramatyczny szok spowodowany agresją hitlerowską, który dodatkowo został powiększony poprzez agresję sowiecką w dniu 17 września atakiem na Polskę. Tragizm tej sytuacji zostaje na terenach wschodnich II Rzeczypospolitej spotęgowany zarówno wobec żołnierzy wrześniowej kampanii, jak i ludności cywilnej w wyniku zsyłek i deportacji w głąb syberyjskich krain. W cały ten polski dramat wpisana została postać i działalność polskich kapelanów. Dzięki religii, silnej wierze, wielkiemu przywiązaniu do narodowej tradycji, udało się polskiej ludności prześladowanej i deportowanej, obronić godność ludzką, jak i polskość. Polscy kapelani, którzy także przeżywali podobne trudne doświadczenia życiowe, jak i pozostali Polacy i Polki, dzielili wspólny okrutny los. Otóż:

„(...) kapelani, dzieląc twarde i smutne życie z prześladowanymi w głąb ZSRS Polakami, pracowali wśród nich ofiarnie i z pełnym poświęceniem. Nieśli nie tylko pociechę religijną i udzielali sakramentów, ale bardzo często zamykali oczy rodakom umierającym z dala od ojczyzny. Trudno przecenić znaczenie wiary, modlitwy, pieśni kościelnej w życiu Polaków

rzucanych w odległe rejony sowieckiego imperium. Niewątpliwie był to jeden z elementów przetrwania”¹.

Wyzwanie, jakie postawiło przed kapelanami życie w sowieckiej Rosji, było niezwykle trudne i niełatwe. Jednak zawsze starali się być obecni pośród ludności cywilnej, a następnie, gdy zaczęła się formować Armia Polska, działać w szeregach żołnierzy. jednakowo, czy to wśród polskiej ludności cywilnej, czy też wśród żołnierzy, skupiali swój wysiłek na sprawach związanych z moralnością, religią, wiarą, życiem kulturalnym, opiekuńczym.

Zagadnienia związane z organizacją Armii Polskiej w ZSRR, działalnością tejże Armii na Bliskim Wschodzie i II Korpusu Polskiego mają znaczącą literaturę, jednak kwestie działalności duszpasterstwa wojskowego nie zostały w podobnie intensywny sposób zbadane.

Dlatego, poniżej będę starał się przybliżyć działalność duszpasterstwa wojskowego w tych formacjach wojskowych².

ZNACZENIE WYDARZEŃ ROKU 1939 WOBEC POLSKI

Chcąc zarysować problematykę posługi kapelanów we wzmiankowanym okresie, muszę odnieść się do wydarzeń z 1939 roku. Polska ludność cywilna, żołnierze znaleźli się na terenach Związku Sowieckiego nie z własnego wyboru, ale w wyniku określonego kontekstu polityczno-wojskowego i społecznego, jaki zaistniał pomiędzy hitlerowskimi Niemcami a Rosją, który to kontekst odnosił się do Polski.

¹ Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa (2009), s. 7

² Por. J. Humeński, *Udział kapelanów wojskowych w II wojnie światowej*, Warszawa (1984); także J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska wojska polskiego 1914–1945*, Warszawa (1998).

Tragiczna dla Polski, w omawianym okresie czasowym, była umowa zawarta pomiędzy Rzeszą Niemiecką a Związkiem Sowieckim z dnia 23 sierpnia 1939 roku, zwanym *paktem Ribbentrop – Mołotow*. W wyniku tegoż paktu Hitler zabezpieczył się od strony wschodniej i zyskał w osobie Stalina sojusznika w planowanym ataku na Polskę. Niezdecydowanie mocarstw zachodnich pozwoliło Hitlerowi sądzić, że przygotowując atak na Polskę, będzie miał do czynienia z lokalnym konfliktem dotyczącym tylko Polski. Jednak jego uderzenie w dniu 1.09.1939 roku na Polskę zapoczątkowało II Wojnę Światową. Bohatersko walczącą Polskę z najazdem niemieckim, w dniu 17 września 1939 roku spotkał dodatkowo cios w postaci sowieckiego ataku. Atak sowiecki uniemożliwił wojskom polskim stawianie oporu na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Agresorzy zawarli w dniu 28 września nowy układ, na mocy którego dokonano podziału II Rzeczypospolitej i tak w rękach Związku sowieckiego znalazło się 51,5 procent terenów Polski, w rękach niemieckich 48,5 procent. W tajnym protokole do tegoż układu znalazła się klauzura, mówiąca, że obydwie państwa nie dopuszczą na swoim terenie do polskiej agitacji, która byłaby wymierzona przeciwko drugiej stronie³.

Brutalnym represjom poddano na terenach zajętych przez Niemców, Kościół rzymskokatolicki, jak i inne wspólnoty wyznaniowe. Na terenach, które Trzecia Rzesza włączyła do Niemiec, niszczone sieć kościelną, poprzez aresztowanie biskupów, księży, konfiskowanie majątków kościelnych, burzenie kościołów, różnego rodzaju grabieże⁴.

Na terenach Generalnego Gubernatorstwa, Hans Frank pozostawił możliwość wykonywania praktyk religijnych, choć z różnymi ograniczeniami. Taka jego postawa wynikała z faktu próby doraźnego wykorzystania Kościoła do wzmacniania stabilizacji i nakłaniania społeczeń-

³ Por. S. Haffner, *Diabelski pakt z dziejów stosunków niemiecko-rosyjskich 1917–1941*, Lublin (1989), s. 78.

⁴ Por. A. Czubiński, *Historia Polski w XX wieku*, Poznań (2000), s. 199–201; także: W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polski 1864–1945*, t. 3, Londyn (1960), s. 1–23.

stwa do posłuszeństwa. Straty Kościoła katolickiego były jednak ogromne. W. Roszkowski w swoim opracowaniu⁵ podaje, że śmierć poniosło 1932 księży (co stanowiło 18% ówczesnego stanu kapłańskiego), 580 zakonników i 289 siostr zakonnych. Wielu księży przeszło przez obozy koncentracyjne, głównie w Dachau (było tam więzionych 1746 księży), z których około połowy zginęło. Zniszczeniu uległo wiele kościołów oraz kaplic, głównie na terenach ziem wcielonych do Trzeciej Rzeszy, jak i w Warszawie.

Także w bardzo trudnej sytuacji znaleźli się protestanci, których okupanci traktowali jako element niemiecki. Wzmiankowany powyżej przez nas, autor, zauważa:

„Kościół ewangelicko-augsburski, przed wojną wewnętrznie podzielony, na część niemiecką i polską, pod okupacją został podzielony formalnie. Spośród jego 227 księży polskość deklarowało 125. Blisko połowę z nich aresztowano, a 39 uwięziono w obozach koncentracyjnych. Wieloletni zwierzchnik Kościoła biskupstwa Juliusz Bursche został zamęczony w niemieckim obozie. Na terenie Generalnego Gubernatorstwa w ograniczonym stopniu mogły funkcjonować jedynie 4 parafie lutezańskie. Represje dotknęły także ewangelików reformowanych oraz inne Kościoły protestanckie”⁶.

SYTUACJA POLITYCZNA PO WKROCZENIU ARMII CZERWONEJ W GRANICE RZECZPOSPOLITEJ

Temu wkroczeniu towarzyszyły liczne próby wzniesienia *oddolnego* rewolucyjnego ruchu.

⁵ Por. W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa (2003), s. 422–428.

⁶ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia Polski*, dz. cyt., s. 42.

Nasyłane sowieckie bojówki, jak zbuntowane grupy biedoty kresowej, atakowały polskich żołnierzy, majątki ziemskie, rabowały, dokonywały zabójstw. Dodatkowo część ludności ukraińskiej, białoruskiej, żydowskiej radośnie witała Armię Czerwoną.

Władze sowieckie, od początku przejścia wschodnich terenów Rzeczypospolitej, podjęły starania o włączenie okupowanego terenu w skład ZSRR, argumentując, że taka jest wola ludności tych terenów. Włączenie terenów wschodnich Polski do sowieckiego państwa przedstawiano jako wolę ludności⁷. Jednym z priorytetów urzędowej ideologii ZSRR była walka z religią i dążenie do całkowitej ateizacji polskiego społeczeństwa. Proces ten był prowadzony poprzez konfiskatę ziemi i budynków należących do kościołów, likwidację stowarzyszeń religijnych, innych społecznych organizacji, likwidację seminariów duchownych, prasy i wydawnictw kościelnych. Wielu księży zaaresztowano i zamordowano.

Tragiczne były też losy polskich jeńców wojennych, sądzi się na podstawie badań historycznych, że do sowieckiej niewoli dostało się ponad 200 tysięcy polskich żołnierzy. Żołnierzy, których nie zwolniono, lub nie przekazano Niemcom, skierowano jako robotników przymusowych do prac przy drogach na Wołyniu, do hut, kopalń i kamieniołomów, jak i skierowano do obozów Gułagu⁸.

Współcześnie bardzo dobrze jest znana historia polskich oficerów wziętych do sowieckiej niewoli. Zostali oni wywiezieni do obozów w Kozielsku i Ostaszku. Los polskich oficerów został okrutnie rozstrzygnięty decyzją Biura politycznego KC WKP(b) z 5 marca 1940 roku. Na wniosek szefa NKWD Ławrientija Berii około 15 000 polskich oficerów, zostało w kwietniu i maju 1940 roku rozstrzelanych. Patrząc z historycznej perspektywy, polityka sowiecka na terenach polskich

⁷ Inkorporacja województw wschodnich II Rzeczypospolitej do ZSRR, jako *suwerenna* decyzja ludności, była sprzeczna z prawem międzynarodowym, które zakazywało tego rodzaju plebiscytów na terenach okupowanych.

⁸ Por. H. Wróbel, *Uchodźcy polscy ze Związku Sowieckiego 1942–1950*, (Łódź 2003), s. 12.

włączonych w 1939 roku do ZSRS, była bardziej represyjna niż polityka okupacyjna Niemiec hitlerowskich w pierwszych latach wojny⁹.

Konstelacja polityczna w Europie i na świecie uległa zmianie w dniu 22 czerwca 1941 roku wskutek ataku Niemiec hitlerowskich na ZSRR. W wyniku konfliktu militarnego pomiędzy Niemcami a Sowietami było podpisane układy w dniu 30 lipca 1941 roku pomiędzy generałem Władysławem Sikorskim a ambasadorem sowieckim Iwanem Majskim, co umożliwiło formowanie polskiej armii w Związku Sowieckim. Na czele tej armii stanął generał Władysław Anders, a siedzibę dowództwa usytuowano w Buzułuku¹⁰. W związku z utworzeniem polskiej armii w ZSRR pojawiła się kwestia utworzenia duszpasterstwa wojskowego.

DUSZPASTERSTWO WOJSKOWE W ARMII POLSKIEJ NA TERYTORIUM ZSRR

W ramach pierwszych rozmów dowództwa polskiego z oficerami sowieckimi w kwestii zorganizowania w armii polskiej duszpasterstwa wojskowego strona polska uzyskała zapewnienie, że druga strona przychylnie odnosi się do tego problemu. Uczestniczący ze strony sowieckiej płk. W. N. Jestigigniejew stwierdził:

„(...) władze sowieckie, doceniając znaczenie i wpływ Kościoła i księży, dopomogą zorganizować polskie życie religijne, godząc się na ewentualny przyjazd kapelanów z zewnątrz. Dopomogą też do propagowania w kraju przymierza z ZSRR, oddając do dyspozycji Polaków środki techniczne (np. audycje radiowe lub nawet radiostacje)”¹¹.

⁹ Por. A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa (2003), s. 31–32.

¹⁰ Por. W. Anders, *Bez ostatniego rozkazu. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Londyn (1949), [w:] Polak B. (oprac.), *Dziennik czynności gen. Władysława Andersa*, Koszalin (1998), s. 16.

¹¹ Z. Wawer, *Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSRR (sierpień 1941 – marzec 1942)*, Warszawa (2001), s. 15, cyt. za Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt., przypis 26, s. 31.

Sprawa tegoż duszpasterstwa powróciła na pierwszym posiedzeniu komisji polsko-sowieckiej, gdzie ustalano warunki formowania się Armii Polskiej w ZSRR. Generał Anders w swym omówieniu programu organizacyjnego przedstawił koncepcję sformowania duszpasterstwa wojskowego, głównie rzymsko-katolickiego, ale także nie pominął możliwości utworzenia duszpasterstwa prawosławnego, protestanckiego, mojżeszowego¹². Generał Władysław Anders przedstawił generałowi Aleksiejowi Panfilowowi ten problem następująco:

„Mamy jedno zagadnienie dość delikatne. To zagadnienie kapelanów. Pragniemy, by w naszych oddziałach byli kapelani, gdyż ma to dla nas bardzo wielkie znaczenie. (Odpowiedź – dopowiedzenie moje, brzmiąca): Przeszkód z naszej strony nie będzie”¹³.

Władysław Anders miał świadomość wrogości rządu sowieckiego wobec zarówno Kościoła katolickiego, jak i w ogóle do religii, ale liczył, że w tym wypadku, sowieckie czynniki polityczne będą chciały uchodzić za kraj tolerancji religijnej, w oczach świata. Nie przeliczył się w tej swojej kalkulacji, a dodatkowo owa rzekoma tolerancja władz sowieckich znalazła wyraz w zgodzie na przyjazd do formowanej polskiej armii w kwietniu 1942 roku biskupa połowego Józefa Gawliny¹⁴.

Początek tworzenia polskiej armii przypada na koniec sierpnia 1941 roku, a docierali do niej Polacy ze wszystkich rejonów państwa sowieckiego, często wręcz łagrów, więzień, miejsc przymusowego osiedlenia. Nim dotarli do polskiej armii zaznali ogromu prześladowań, pogardy, poniżenia. Polska ludność, która po 1939 roku znalazła się pod okupacją sowiecką, była pozbawiona dobrego imienia, naruszano w stosunku

¹² Por. J. Humeński, *Duszpasterstwo wojskowe w Armii Polskiej w ZSRR*, Przegląd Powszechny (1988), nr 7–8, s. 74–75. także W. Iwanowski, *Z dziejów formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa (1976), s. 65.

¹³ Tamże, s. 74–75.

¹⁴ Por. W. Anders, *Bez ostatniego rozkazu*, dz. cyt., s. 155–156, także T. Wyrwa, *Biskup Gawlina, generał Sikorski*, Zeszyty Historyczne (1989), nr 90, s. 103.

do nich to wszystko, co zawsze stanowi o godności człowieka. Jednak nawet w tak ciężkich życiowych warunkach ludność polska starała się zachować życie religijne. Mocne przywiązanie do religii katolickiej dało się zauważyć w momentach wysiedlenia, gdy ludzie udający się na tułaczkę, zabierali religijne obrazy, szczególnie portrety Matki Boskiej, przedmioty kultu religijnego. Tak przedstawia przywiązanie do religii, jedna z wielu wysiedlonych Polek, Genowefa Kisielewska:

„(...) zabieraliśmy krzyż, obrazek Matki Bożej, różaniec i wodę święconą. Zabieraliśmy wszystko to, co było w tej chwili najważniejsze i możliwe do uniesienia. Wierzyliśmy, że wiara pomoże nam przetrwać. To wszystko bardzo starannie chowaliśmy, żeby nam strażnicy i ci, którzy nas pilnowali, nie zabrali. To była nasza świętość, ceniliśmy te krzyżyki jak własne życie, a i zdarzało się, że bili nas za te rzeczy. Ale nikt nie myślał im oddawać, wiedzieliśmy, że oni by to wszystko zniszczyli, a tym samym naszą nadzieję, religię i Polskę¹⁵.”

Święte obrazy, dewocjonaalia, dawały ludziom, w tych dramatycznych okolicznościach, moc przetrwania czasu zesłania. Oczywiście po przybyciu na miejsce zesłania deportowani w pierwszej kolejności musieli zadbać o podstawowe warunki bytowania, a dopiero w dalszej kolejności, mogli pomyśleć o organizowaniu pewnych form życia religijnego. Nieustannie musieli się liczyć z szeregiem zakazów, odnośnie do prób uprawiania kultu religijnego¹⁶.

Jednak mimo szykan i prześladowań zesłańcy starali się przestrzegać nakazów religijnych, choćby nawet w ograniczonej formie¹⁷.

¹⁵ Cyt. za: Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt., przypis 26, s. 35.

¹⁶ Por. S. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940-1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław (1997), s. 129–150, także: T. Bodnar, *Znad Niemna przez Sybir do II Korpusu*, Wrocław (1997), s. 123–150.

¹⁷ W ramach ograniczeń objętościowych odnośnie do mojego artykułu, nie można znacząco rozszerzać rozważań o życiu religijnym polskich zesłańców, ale odsyłam do: Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 33–48.

FUNKCJONOWANIE DUSZPASTERSTWA WOJSKOWEGO W ZSRR W LATACH 1941–1942

Biskup Gawlina upoważnił generała Andersa do wyznaczenia szefa duszpasterstwa katolickiego według własnego rozeznania, sobie pozostawiając zatwierdzenie tej kandydatury¹⁸. Szefem duszpasterstwa katolickiego został mianowany ks. Włodzimierz Cieński, które otrzymał stopień majora¹⁹. Warto w tym miejscu zasignalizować rzecz rzadką, która miała miejsce przy mianowaniu szefa duszpasterstwa katolickiego, a sygnalizowaną przez autora, do którego często sięgamy:

„Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na duże zaufanie bp. Gawliny, jakim darzył gen. Andersa. Jest raczej rzeczą nieprawdopodobną i rzadko spotykaną (chyba tylko w państwach o systemie totalitarnym), by osoba świecka mianowała szefa duszpasterstwa katolickiego”²⁰.

W związku z tą decyzją generała Władysława Andersa ks. Cieński został zwolniony z więzienia na Łubiance i zgłosił w ambasadzie polskiej w Moskwie, a dowódcy tworzonej polskiej armii, zgłosił gotowość do służby kapelańskiej²¹.

Jak podają zachowane historyczne źródła, szef duszpasterstwa katolickiego Armii Polskiej odprawił pierwszą mszę świętą dla przedstawicieli wojska, ambasady polskiej i osobistości politycznych, w dniu 5.09.1941 roku w Moskwie. Następnie, w dniu 7.09.1941r. samolotem,

¹⁸ Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 61.

¹⁹ J. Humeński, *Duszpasterstwo wojskowe Armii Polskiej w ZSRR*, dz. cyt., s. 45, tenże: *O duszpasterstwie w armii Andersa*, *Przegląd Powszechny* (1989), nr 1, s. 158–159.

²⁰ Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 62.

²¹ Por. J. Myszor, J. Konieczny, *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice (2003), s. 240, także: Z. Bohusz-Szyszko, *Generał broni Władysław Anders*, [w:] Hemar M. (red.), *Generał Władysław Anders: życie i chwala*, Londyn (1970), s. 50.

wraz z innymi osobami udał się samolotem do Saratowa, aby potem pociągiem dotrzeć do Buzułuku, czyli miejsca formowania się polskiej armii²². Rozpoczynając pracę nad zorganizowaniem duszpasterstwa wojskowego ks. W. Cieński, miał do swej dyspozycji 20 księży. Swoim zastępcą mianował ks. K. Kozłowskiego, powierzając mu zarazem prowadzenie kancelarii i dokumentacji biura duszpasterskiego. Powołał także radcę prawnego w osobie ks. dr J. Cibora, który odpowiadał także za redagowanie pism wychodzących z biura. Dodatkowo w biurze pracowali: sekretarz obrządku greckokatolickiego oraz sekretarz świecki. Od początku szef duszpasterstwa wojskowego zdawał sobie sprawę, że liczba księży, którą miał do swej dyspozycji, nie zapewnia właściwej opieki duszpasterskiej. Chcąc sprostać niełatwej - od strony etatowej - opieki duszpasterskiej, przewidziano po siedem etatów dla księży kapelanów. Warunki pracy i działania kapelanów wojskowych były bardzo skromne i niełatwe. Jak pisze w swoim opracowaniu Z. Werra²³ zmagano się z brakiem wszystkiego, przytaczając następujące źródło:

„nie było ołtarzy polowych, szat liturgicznych, paramentów, obrazów świętych. Problemy pojawiały się również w kwestii miejsc przewidzianych na kaplice polowe. (...) należy zwrócić szczególną uwagę na ogromną gorliwość i zaangażowanie tak kapelanów, jak i samych żołnierzy; wszystkim zależało na szybkim i prężnym, w miarę możliwości, działaniu duszpasterstwa”²⁴.

Zaangażowanie żołnierzy w tworzenie podstaw duchowych i materialnych duszpasterstwa wojskowego było ogromne. Szyli oni szaty liturgiczne, malowali obrazy, budowali początkowo skromne miejsca modlitwy, jak i kaplice. Przełomem w tworzeniu Armii Polskiej w ZSRR,

²² Por. K. Rudnicki, *Na polskim szlaku. Wspomnienia z lat 1939–1947*, Londyn (1983), s. 29–50.

²³ Por. Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 65.

²⁴ M. Porwit, *Duch żołnierski. Organizacja wychowania żołnierza*, Warszawa (1935), s. 72, cyt., za: Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 65.

wiec także i duszpasterstwa wojskowego była wizyta gen. W. Sikorskiego, która rozpoczęła się 2.12.1941 roku w Moskwie. Podjęto w czasie rozmów z władzami sowieckimi decyzje o liczbowym rozbudowaniu Armii Polskiej, oraz ustalono nową jej lokalizację na terenach republik Uzbekistanu i Kirgizi. W czasie tej wizyty, w dniu 12.12. 1941 roku gen. W. Sikorski uczestniczył we mszy świętej w miejscowości Tockoje, gdzie znajdował się Ośrodek Organizacji Armii. Rozbudowa Armii Polskiej, co zostało postanowione w czasie rozmów gen. W. Sikorskiego z władzami sowieckimi, wymusiła reorganizację duszpasterstwa wojskowego, która została dokonana na początku 1942 roku²⁵.

Jednym z bardzo pilnych zadań na przełomie 1941–1942, z którym musiało się zmierzyć duszpasterstwo wojskowe, była troska o polskie dzieci. W świetle zachowanych źródeł można stwierdzić, że opieka nad dziećmi i młodzieżą dla kapelanów była jednym z głównych priorytetów posługi wobec ludności cywilnej. Troska o dzieci wynikała z potrzeby zabezpieczenia, w tych niełatwych warunkach, dziecięcej godności. Trzeba zdawać sobie sprawę z ówczesnych uwarunkowań historycznych, gdyż władze brytyjskie dość nieprzychylnie odnosiły się do ewakuacji ludności cywilnej, dzieci do Egiptu. Generał W. Anders, przekonywany również i to bardzo intensywnie przez kapelanów, interweniował u generała W. Sikorskiego o konieczności wyewakuowania ludności cywilnej.

W naszych wywodach wspominaliśmy wcześniej, że oprócz duszpasterstwa katolickiego w Armii Polskiej (liczba kapelanów jest określana na 25–28 osób), posługę kapelańską pełniło 2 kapelanów obrządku greckokatolickiego, 1 obrządku bizantyjskiego, 1 wyznania mojżeszowego. Życie religijne w armii oparte było o statut duszpasterstwa wojskowego w 1926 roku. W myśl tego prawnego uregulowania kapelani podlegali jurysdykcji biskupa polowego, a tylko w sprawach ściśle wojskowych jurysdykcji wojskowej. Pierwszy rozkaz biskupa polowego został wydany we wrześniu 1941 roku i określał przepisy odnoszące się do

²⁵ Por. Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 66–68.

sprawowania praktyk religijnych w Armii Polskiej. Szerzej 6 punktów odnoszących się do tej kwestii podaje stosowna literatura²⁶.

Decyzja biskupa polowego wzbudziła pewne kontrowersje, gdyż kadra oficerska argumentowała, że uszczupla się czas na przygotowanie wojskowe żołnierzy. Pomimo istniejących w tej materii wątpliwości, generał W. Anders rozkazał wprowadzić rozkaz biskupa polowego. Szef wojskowego duszpasterstwa dokonywał inspekcji prowadzenia tegoż duszpasterstwa przez księży kapelanów w jednostkach wojskowych. Inspekcje potwierdziły prawidłową działalność wojskowego duszpasterstwa. W trakcie tych inspekcji odkryto, że w szeregach żołnierskich jest około 20 kleryków. Ks. Cieński podjął starania o zwolnienie ich ze służby wojskowej, celem umożliwienia im dokończenia studiów teologicznych. Jego starania w tym zakresie zakończyły się sukcesem dopiero po opuszczeniu Armii Polskiej ZSRR²⁷.

Prowadzona coraz systematycznie działalność kapelanów, dokonane inspekcje szefa duszpasterstwa wojskowego, pozwoliły na wydanie przez ks. Cieńskiego rozkazu wewnętrznego nr 1 w dniu 27.12.1941, w którym określono zakres władzy biskupa polowego, kapelanów, drogę służbową, praktyki religijne, sporządzanie okresowych raportów, sprawozdań²⁸.

Celem zabezpieczenia prawidłowego działania tegoż duszpasterstwa, księża kapelani odbywali okresowe wspólne narady, układali harmonogram pracy duszpasterskiej, rozdzielali między sobą określone zadania, sporządzali stosowne protokoły. Okres kilku miesięcy od grudnia 1941 roku był poświęcony na zbieranie doświadczeń i pozwolił na

²⁶ Por. Humeński J., *Duszpasterstwo wojskowe w Armii Polskiej w ZSRR*, dz. cyt., s. 74-85 także: Cennin M., *Psychologiczna analiza procesu wychowawczego*, [w:], *Poglądy i Doświadczenia* (1999), s. 101-126.

²⁷ Por. Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, dz. cyt., s. 71-73.

²⁸ Por. J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska wojska polskiego 1914-1945*, Warszawa (1998), s. 167.

sformułowanie 6.05.1942 roku rozkazu wewnętrznego nr 2 szefa Duszpasterstwa Armii Polskiej, który w ośmiu punktach regulował działalność duszpasterską oraz działalność organizacyjno-administracyjną wojskowych kapelanów, tak aby mogła być przeprowadzona prawidłowo wizytacja kanoniczna. Dokonana została ona w pierwszych dniach czerwca 1942 roku przez biskupa polowego generała J.Gawlinę. Wizytacja wypadła bardzo pozytywnie, o czym świadczą słowa wypowiedziane przez wizytującego księdza biskupa:

„Rozmawiałem z kapelanami przy stole – to, co czynią, jest według mego zdania właściwą pracą kapłańską, która zasługuje na najwyższe uznanie”²⁹.

Można zauważyć, choćby w świetle poczynionych powyżej uwag, że formowanie duszpasterstwa wojskowego w Armii Polskiej w ZSRR przebiegało w sposób sprawny, odpowiedni. Trzeba także podkreślić, że gdy występowały pewne niedogodności, starano się usuwać je na bieżąco. Sprawne wojskowe duszpasterstwo miało zapewnić żołnierzom i cywilnej ludności jak największą duchową i moralną opiekę i udział w praktykach religijnych.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując uwagi o kształtowaniu się duszpasterstwa wojskowego w formowanej w ZSRR armii generała Andersa, można zasadnie stwierdzić, że obecność i działalność księży kapelanów, była ogromnie pomocna i zasadna. Tworzenie się Armii Polskiej i opieka nad powierzoną ludnością cywilną były bardzo trudne. W dużej mierze to dzięki obecności, działaniu i zaangażowaniu księży kapelanów dokonano rzeczy niezwyklej, a mianowicie umocniono w żołnierzach i ludności

²⁹ W. Cieński, *Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w latach 1941–1942 od Związku radzieckiego do Wielkiej Brytanii*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” (1985) nr 1, s. 120.

cywilnej moc do wewnętrznej walki, do pokonania głodu, nędzy, okrutnego mrozu.

BIBLIOGRAFIA

- [1] W. Anders, *Bez ostatniego rozkazu. Wspomnienia z lat 1939-1946*, Londyn (1949).
- [2] Z. Bohusz-Szyszko, *Generał broni Władysław Anders*, [w:] Hemar M., (red.), *Generał Władysław Anders: życie i chwala*, Londyn (1970).
- [3] T. Bodnar, *Znad Niemna przez Sybir do II Korpusu*, Wrocław (1997).
- [4] M. Cennin, *Psychologiczna analiza procesu wychowawczego*, [w:], *Poglądy i Doświadczenia* (1999), s. 101–126.
- [5] W. Cieński, *Z dziejów polskiego duszpasterstwa wojskowego w latach 1941–1942 od Związku radzieckiego do Wielkiej Brytanii*, „Duszpasterz Polski Zagranicą”, (1985) nr 1, s. 120.
- [6] S. Ciesielski, *Polacy w Kazachstanie 1940–1946. Zesłańcy lat wojny*, Wrocław (1997).
- [7] A. Czubiński, *Historia Polski w XX wieku*, Poznań (2000).
- [8] A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa (2003).
- [9] S. Haffner., *Diabelski pakt z dziejów stosunków niemiecko-rosyjskich 1917–1941*, Lublin (1989).
- [10] J. Humeński, *Duszpasterstwo wojskowe w Armii Polskiej w ZSRR*, „Przegląd Powszechny” (1988), nr 7–8, s. 74–85.
- [11] J. Humeński, *O duszpasterstwie w armii Andersa*, „Przegląd Powszechny” (1989), nr 1, s. 158–159.
- [12] W. Iwanowski, *Z dziejów formacji polskich na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa (1976).

- [13] J. Konieczny, J. Myszor, *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice (2003).
- [14] J. Myszor, J. Konieczny, *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice (2003).
- [15] J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska wojska polskiego 1914–1945*, Warszawa (1998).
- [16] W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polski 1864–1945*, t. 3, Londyn (1960).
- [17] B. Polak (oprac.), *Dziennik czynności gen. Władysława Andersa*, Koszalin (1998).
- [18] M. Porwit, *Duch żołnierski. Organizacja wychowania żołnierza*, Warszawa (1935), s. 72, cyt. za: Z. Warra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie*, dz. cyt. s. 65.
- [19] W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914–1945*, Warszawa (2003).
- [20] K. Rudnicki, *Na polskim szlaku. Wspomnienia z lat 1939–1947*, Londyn (1983).
- [21] Z. Wawer Z, *Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSRR (sierpień 1941 – marzec 1942)*, Warszawa (2001).
- [22] Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa (2009).
- [23] H. Wróbel, *Uchodźcy polscy ze Związku Sowieckiego 1942–1950*, Łódź (2003).
- [24] T. Wyrwa, *Biskup Gawlina, generał Sikorski*, „Zeszyty Historyczne” (1989) nr 90, s. 103.